

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/56/14-18>

Aysel Qəribova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0005-6640-1004>
ayxan.aysel611@gmail.com

Səfəvi dövlətinin Mərkəzi Asiya xanlıqları ilə münasibətləri V.V.Bartoldun tədqiqatlarında (XVI–XVII əsrlər)

Xülasə

Məqalədə görkəmli rus şərqşünası Vasili Vladimiroviç Bartoldun XVI–XVII əsrlərdə Səfəvi dövlətinin Mərkəzi Asiya xanlıqları ilə münasibətlərinə dair tədqiqatları təhlil edilir. Araşdırmada V.V.Bartoldun əsərləri əsasında Səfəvi–Şeybani qarşıdurmasının mahiyyəti, Xorasanın geosiyasi və tarixi-coğrafi əhəmiyyəti, Xivə xanlığı ilə diplomatik münasibətlər və beynəlxalq ticarət yollarının rolu kompleks şəkildə qiymətləndirilmişdir. Müəllif göstərir ki, V.V.Bartold Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətlərini yalnız məzhəb ziddiyyətləri çərçivəsində deyil, siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə, strateji ərazilərə nəzarət və iqtisadi maraqlar kontekstində izah etmişdir. Xüsusilə Xorasan bölgəsi Səfəvilər və özbək xanlıqları arasında “təmas zonası” kimi təqdim olunur və bu regionun hərbi-strateji, iqtisadi və mədəni əhəmiyyəti vurğulanır. Məqalədə 1628–1629-cu illər Xorasan hadisələri və özbək xanı Əbülqazinin Səfəvi sarayına göndərilməsi məsələsi V.V.Bartoldun şərhləri əsasında təhlil edilir, girovluq institutunun diplomatik alət kimi rolu göstərilir. Eyni zamanda, Səfəvi dövlətinin Avrasiya ticarət sistemində tranzit mövqeyi, Mərkəzi Asiya, Hindistan və Rusiya istiqamətində karvan yollarına nəzarət məsələsi araşdırılır. Nəticə etibarilə, V.V.Bartoldun metodoloji yanaşmasının – tarixi-coğrafi metod, mənbələrin tənqidi təhlili və regional baxış – Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətlərinin öyrənilməsində mühüm elmi əhəmiyyətə malik olduğu müəyyən edilir.

Açar sözlər: Səfəvi dövləti, Mərkəzi Asiya, Xorasan, V.V.Bartold, diplomatik münasibətlər, beynəlxalq ticarət

Aysel Garibova
Baku State University
PhD in History
<https://orcid.org/0009-0005-6640-1004>
ayxan.aysel611@gmail.com

Safavid Relations with the Central Asian Khanates in the Studies of V.V. Bartold (16th–17th centuries)

Abstract

This article examines the studies of Vasili Vladimirovich Bartold concerning the relations between the Safavid state and the Central Asian khanates in the sixteenth and seventeenth centuries. Drawing upon Bartold's works, the research analyzes the nature of the Safavid-Shaybanid confrontation, the geopolitical and historical-geographical significance of Khorasan, diplomatic relations with the Khanate of Khiva, and the role of international trade routes. The study demonstrates that Bartold interpreted Safavid-Central Asian relations not merely within the framework of sectarian conflict, but in the broader context of political rivalry, control over strategic territories, and economic interests. Khorasan is presented as a key “contact zone” between the Safavids and the Uzbek rulers, distinguished by its military-strategic, economic, and cultural importance.

Particular attention is devoted to the events of 1628–1629 in Khorasan and the transfer of Abulghazi to the Safavid court, highlighting the function of hostage practices as an instrument of diplomacy. The article also explores the Safavid state's transit position within the Eurasian trade network and its control over caravan routes linking Central Asia with India and Russia. In conclusion, Bartold's methodological approach – characterized by historical-geographical analysis, critical use of sources, and a regional perspective – remains of significant scholarly value for the study of Safavid-Central Asian relations.

Keywords: *Safavid state, Central Asia, Khorasan, V.V. Bartold, diplomatic relations, international trade*

Giriş

Səfəvi dövlətinin tarixi həm Azərbaycan tarixşünaslığında, həm də dünya şərqşünaslıq elmində geniş şəkildə araşdırılmışdır. Bu istiqamətdə mühüm xidmətləri olan tədqiqatçılar sırasında Vasili Vladimiroviç Bartold (1869-1930) xüsusi yer tutur. O, şərqşünas, türkoloq alim, tarixçi olaraq rus şərqşünaslıq məktəbinin banilərindən biri hesab edilir. V.V.Bartoldun Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixi, coğrafiyası, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və dininə aid 400-dən çox əsəri vardır. Onun əsərlərində Mərkəzi Asiya və Azərbaycan tarixinin qarşılıqlı əlaqələri, xüsusilə XVI–XVII əsrlərdə Səfəvi–Özbək münasibətləri, Xorasan məsələsi və beynəlxalq ticarət yollarının rolu ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir. Bu məsələlərin sistemli şəkildə araşdırılmasında xüsusi rol oynayan Bartold öz əsərlərində Səfəvi–Şeybani qarşılıqlı əlaqələri, Xorasan bölgəsinin geosiyasi əhəmiyyəti, Xarəzm (Xivə) xanlığı ilə münasibətlər, Mərkəzi Asiyanın yerli xan sülalələri ilə diplomatik münasibətləri və digər məsələlər kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. V.V.Bartold mövzunu yalnız hadisələrin təsviri ilə məhdudlaşdırmamış, siyasi, iqtisadi və coğrafi amillərin qarşılıqlı təsirini göstərməyə çalışmışdır.

Tədqiqat

Bartoldun əsərlərinin təhlili. Bartoldun “Xəzər sahili vilayətlərin müsəlman dünyası tarixində rolu” və “Şeybanilər” adlı əsərlərində Səfəvi dövləti ilə Mərkəzi Asiya xanlıqları – xüsusilə Buxara və Xivə arasında siyasi münasibətlərə toxunulmuşdur. Müəllif göstərirdi ki, Səfəvi–Şeybani qarşılıqlı əlaqələri təkcə məzhəb ziddiyyətləri ilə deyil, həm də Xorasan kimi strateji əhəmiyyətli bölgəyə nəzarət uğrunda mübarizə ilə bağlı idi. Xorasan həm hərbi-strateji, həm də iqtisadi baxımdan Səfəvilər və Mərkəzi Asiya arasında körpü rolunu oynayır, bu bölgəni “təmas zonası” kimi də qiymətləndirirdi. Xorasanın Orta Asiya ilə Səfəvilər arasında strateji körpü olması, iri şəhər mədəniyyətinə və iqtisadi potensiala malik olması, həmçinin, böyük karvan yollarının qovşağında yerləşməsi bu bölgənin əhəmiyyətini daha da artırır (Qəribova, 2025, s. 220–221). Belə ki, Mərv, Herat, Məşhəd və Nişapur kimi şəhərlər yalnız hərbi istehkam deyil, həm də elm, sənətkarlıq və ticarət mərkəzləri idi. Bu şəhərlərə nəzarət regionda hegemonluq demək idi.

Bartoldun “İranın tarixi-coğrafi icmal” əsərində Səfəvi dövlətinin tərkibində olan Xorasan vilayətinin – Mərv, Herat, Məşhəd, Nişapur kimi mühüm şəhərlərin – tarixi-coğrafi təsviri verilmişdir. Müəllif bu şəhərlərin siyasi sərhədlərini, əhalisini, iqtisadi potensialını və xüsusilə beynəlxalq ticarət marşrutları üzərində yerləşməsinə vurğulayırdı. Onun təhlilinə görə, Xorasan yalnız sərhəd bölgəsi deyil, həm də Mərkəzi Asiya ilə Səfəvi dövləti arasında iqtisadi və mədəni təmas məkanı idi. Müəllif Xorasanın sərhədlərini, əsas yaşayış məntəqələrini və yollarını göstərərək belə nəticəyə gəlir ki, bu bölgə Səfəvi dövlətinin Mərkəzi Asiya siyasətinin açar nöqtəsi olmuşdur. Onun təhlilində diqqət çəkən cəhət budur ki, siyasi hadisələr coğrafi mühitdən ayrılıqda təqdim edilmir. Mərv və Heratın müdafiə qabiliyyəti, səhralıq zonaların hərbi yürüşlərə təsiri, su mənbələrinin və karvan yollarının hərbi-strateji rolu kimi amillər hadisələrin izahında mühüm yer tutur. Bu baxımdan Bartoldun yanaşması klassik siyasi tarixçilikdən fərqli olaraq daha çox tarixi-coğrafi məktəbin xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Bartoldun tədqiqatlarında, əsasən də “Türkmən xalqının tarixi oçerki” əsərində xüsusi diqqət çəkən məsələlərdən biri 1628–1629-cu illər Xorasan hadisələri ilə bağlıdır. O, Şah I Abbasın (1587-1629) ölümündən sonra bölgədə yaranmış qeyri-sabitliyi, siyasi qarışıqlığı, Xivə xanı İsfəndiyar xan və qardaşı Əbülqazi xanın yürüşlərini və Səfəvilərin onlara qarşı diplomatik addımlarını, eləcə də

hərbi fəaliyyətini təhlil etmişdir. Bartoldun təsvirinə görə, İsfəndiyar xan Xorasan qiyamının məsuliyyətini qardaşı Əbülqazinin üzərinə ataraq onu girov kimi Səfəvi sarayına göndərmişdi (Bartold, 1964, s. 51). Bu hadisə zahirdə itaət aktı kimi təqdim olunsa da, əslində, Xarəzm daxilində hakimiyyət uğrunda mübarizənin nəticəsi idi. İsfəndiyar xan bununla həm öz hakimiyyətini möhkəmləndirmiş, həm də Səfəvi sarayı ilə münasibətləri yumşaltmağa çalışmışdı.

Əbülqazinin Səfəvi sarayına göndərilməsi və onun 1629–1639-cu illərdə Səfəvi ərazisində saxlanması iki dövlət arasında münasibətlərin sabitləşməsinə xidmət etmişdir. Bartold qeyd edir ki, Səfəvi hökmdarı onu ehtiramla qəbul etmiş, İsfahanda yaşamasına icazə vermiş və maddi təminat ayırmışdı (Bartold, 1964, s. 56). Bu fakt Səfəvi diplomatiyasının pragmatik və hadisələrin realist olaraq qəbul edilməsi xarakterini göstərir. Səfəvi sarayı Xivə ilə münasibətləri daha da gərginləşdirməmək üçün girovluq institutundan siyasi alət kimi istifadə etmişdir. Burada diqqətəlayiq məqam ondan ibarətdir ki, Bartold hadisəni yalnız itaət aktı kimi deyil, həm də Xarəzm daxilində hakimiyyət mübarizəsinin nəticəsi kimi qiymətləndirir. Bu, onun siyasi proseslərə çoxşaxəli yanaşmasının göstəricisidir.

Bartoldun yanaşmasına görə, XVI–XVII əsrlərdə Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətləri yalnız hərbi-siyasi müstəvidə məhdudlaşmırdı. Bu dövrdə Buxara, Xivə və Bəlxdən çıxan karvan yolları Səfəvi ərazisindən keçərək Hindistana, Qazax çöllərinə, Noqay ordasına, Sibirə və Qaşqara qədər uzanırdı. Eyni zamanda, İran ipəyi və digər mallar Mərkəzi Asiya bazarlarına daşınırdı. Bartoldun qeyd etdiyi kimi, Səfəvi dövləti ilə ticarət əlaqələri qurmağa çalışan yalnız Avropa tacirləri deyildi; rus tacirləri də Hindistana çıxış əldə etmək məqsədilə Mərkəzi Asiya və Səfəvi üzərindən keçən yolları ələ almağa çalışırdılar. Bu isə Səfəvi dövlətini Avrasiya ticarət sistemində mühüm tranzit gücə çevirirdi. Belə ki, Səfəvilərin mərkəzi mövqeyi Şərqlə Qərb, eləcə də Şimal ilə Cənub istiqamətlərini birləşdirən əsas ticarət yollarına nəzarət etmək imkanına malik idi. Xüsusilə Orta Asiya, Qafqaz, Anadolu və Hindistan istiqamətində hərəkət edən karvan yollarının kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi Səfəviləri beynəlxalq ticarət şəbəkəsinin mühüm qovşaqlarından birinə çevirmişdi (Islamova, 2025, s. 736). V.V.Bartold yazırdı ki, Avropa tacirlərindən başqa rus tacirləri də Hindistana çıxış əldə etmək üçün Mərkəzi Asiya və Səfəvi üzərindən keçən marşrutlardan istifadə etməyə çalışırdılar (Bartold, 1963, s. 56). V.V.Bartoldun tədqiqatları göstərir ki, Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətləri üç əsas istiqamətdə inkişaf etmişdir:

1. Siyasi-hərbi mübarizə – xüsusilə Xorasan uğrunda rəqabət;
2. Diplomatik münasibətlər və girovluq praktikasası – münasibətlərin tənzimlənməsi vasitəsi kimi;
3. Ticarət və beynəlxalq kommunikasiya şəbəkələri – Səfəvilərin Mərkəzi Asiya ilə iqtisadi inteqrasiyası.

Vasily Vladimirovich Bartold tərəfindən ticarətlə bağlı irəliləyən bu fikirlər XVI–XVII əsrlərdə Avrasiya məkanında formalaşan yeni ticarət-geosiyasi reallıqlar kontekstində qiymətləndirilməlidir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, Avropalı tacirlərlə yanaşı rus tacirlərinin də Hindistana çıxış əldə etmək üçün Mərkəzi Asiya və Səfəvi dövləti ərazisindən keçən marşrutlara maraq göstərməsi bir neçə mühüm amillə bağlı idi.

Əvvəla, bu təşəbbüs dünya ticarət sistemində baş verən struktur dəyişikliklərinin nəticəsi idi. XV əsrin sonlarından etibarən dəniz yollarının – xüsusilə Ümid burnu vasitəsilə Hind okeanına çıxışın – açılması Avropa dövlətlərinin Hindistan ticarətində fəallığını artırmışdı. Lakin quru yolları, xüsusilə ipək və ədviyyat ticarəti baxımından, öz əhəmiyyətini hələ də qoruyurdu. Rusiya üçün isə isti dənizlərə birbaşa çıxışın olmaması alternativ marşrutların axtarışını zəruri edirdi. Bu baxımdan Volqa–Xəzər hövzəsi və Mərkəzi Asiya istiqaməti mühüm tranzit xətti kimi nəzərdən keçirilirdi.

İkincisi, rus tacirlərinin Mərkəzi Asiya və Səfəvi ərazisi üzərindən Hindistana çıxmaq istəyi Moskva dövlətinin iqtisadi və siyasi ekspansiya strategiyası ilə bağlı idi. Bu marşrut Rusiyaya həm Şərqlə bazarlarına birbaşa çıxış, həm də Orta Asiya xanlıqları və İranla iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi imkanını verirdi. Beləliklə, ticarət yalnız iqtisadi deyil, həm də diplomatik və geosiyasi alət funksiyası daşıyırdı.

Üçüncüsü, Səfəvi dövlətinin coğrafi mövqeyi burada həlledici rol oynayır. İran yaylası Mərkəzi Asiya ilə Hindistan arasında körpü rolunu oynayır, Xəzər dənizi vasitəsilə Volqa hövzəsinə bağlanırdı. Bu isə Səfəvi dövlətini Avrasiya quru ticarət şəbəkəsində strateji tranzit mərkəzinə

çevirirdi. Rus tacirlərinin bu marşrutdan istifadə etmək istəyi dolayısı ilə Səfəvi dövlətinin beynəlxalq ticarət sistemində oynadığı mühüm rolu təsdiqləyir.

Nəhayət, Bartoldun bu qeydi Şimal–Cənub istiqamətli ticarət əlaqələrinin erkən formalarının mövcudluğunu göstərir. Bu marşrutlar sonrakı dövrlərdə formalaşacaq Rusiya–İran–Hindistan iqtisadi əlaqələrinin ilkin tarixi əsaslarını təşkil etmişdir. V.V.Bartoldun fikri təkcə rus tacirlərinin təşəbbüsünü deyil, bütövlükdə XVI–XVII əsrlərdə Avrasiya məkanında ticarət yolları uğrunda rəqabətin və Səfəvi dövlətinin bu prosesdəki tranzit-strateji rolunun əhəmiyyətini əks etdirir.

Belə bir geostrateji mövqə Səfəvilərin iqtisadi potensialını artırmaqla yanaşı, dövlətin fiskal siyasəti baxımından da əhəmiyyətli rol oynayırdı. Ticarət yollarına nəzarət gömrük rüsumlarının toplanması, karvan təhlükəsizliyinin təmin olunması və bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından siyasi hakimiyyətə mühüm üstünlüklər verirdi. Beləliklə, şəhərin İran yaylasının mərkəzində yerləşməsi onu beynəlxalq ticarətin əsas düyün nöqtəsinə çevirmişdir.

V.V.Bartoldun tədqiqatlarının əhəmiyyəti. Şərqsünas alim Vasili Vladimiroviç Bartoldun Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətlərinə dair araşdırmaları yalnız faktoloji zənginliyi ilə deyil, həm də tətbiq etdiyi metodoloji yanaşma ilə seçilir. Onun tədqiqatlarının elmi əhəmiyyəti bir neçə əsas istiqamətdə özünü göstərir. Əvvəla, V.V.Bartold siyasi hadisələri coğrafi mühitdən ayrı təsəvvür etmədi. O, tarixi prosesləri konkret məkan daxilində araşdıraraq siyasi qarşılıqların, yürüşlərin və diplomatik münasibətlərin formalaşmasında coğrafi amillərin rolunu xüsusi vurğulayırdı. Xorasanın sərhəd bölgəsi kimi strateji mövqeyi, karvan yollarının istiqaməti, şəhərlərin iqtisadi potensialı və təbii-coğrafi şərait Bartold üçün sadəcə fon deyil, hadisələrin mahiyyətini müəyyən edən əsas faktorlardan idi. Bu baxımdan onun yanaşması tarixi-coğrafi metodun uğurlu tətbiqi kimi qiymətləndirilə bilər. İkincisi, Bartold mənbələrə tənqidi münasibəti ilə fərqlənirdi. O, fars, türk və ərəb mənbələrini müqayisəli şəkildə təhlil edir, məlumatlar arasındakı ziddiyyətləri üzə çıxarır və hadisələrin rəsmi təsviri ilə siyasi reallıq arasındakı fərqi göstərməyə çalışırdı. Xüsusilə Xorasan hadisələri və Əbülqazinin Səfəvi sarayına göndərilməsi məsələsində o, mənbələrin təqdim etdiyi “itaət aktı” izahını daha geniş siyasi kontekstdə şərh etmişdir. Bu yanaşma hadisələrin təkcə ideoloji deyil, real hakimiyyət mübarizəsi çərçivəsində dəyərləndirilməsinə imkan verir. Üçüncüsü, Bartold regional yanaşmanı üstün tutaraq Səfəvi dövlətini yalnız İran tarixi çərçivəsində deyil, bütövlükdə Avrasiya məkanında baş verən proseslərin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirirdi. O, Səfəvi–Şeybani qarşılıqlarını Orta Asiya, Rusiya, Hindistan və Osmanlı istiqamətlərində baş verən siyasi və iqtisadi dəyişikliklərlə əlaqələndirirdi. Bu isə Səfəvi dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində tutduğu yeri daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verirdi. Nəhayət, Bartold məzhəb faktorunu hadisələrin yeganə izah vasitəsi kimi qəbul etmədi. Şiə–sünni qarşılıqlarının mövcudluğunu inkar etmədən, o, siyasi və iqtisadi maraqların, xüsusilə Xorasan və ticarət yollarına nəzarət məsələsinin daha həlledici rol oynadığını göstərirdi. Bu yanaşma tarixşünaslıqda uzun müddət üstünlük təşkil etmiş konfessional izah modelinin nisbiləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bütün bunları nəzərə alaraq, onu qeyd etmək ki, Bartoldun metodoloji yanaşması Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətlərinin tədqiqini klassik siyasi tarix çərçivəsindən çıxararaq onu struktur, sistem və regional qarşılıqlı təsir modeli daxilində təhlil etməyə imkan vermişdir. Bu xüsusiyyətlər onun araşdırmalarını bu gün də aktual və nəzəri baxımdan dəyərli edir.

Nəticə

Vasilii Vladimiroviç Bartoldun tədqiqatları göstərir ki, XVI–XVII əsrlərdə Səfəvi dövləti ilə Mərkəzi Asiya xanlıqları arasında münasibətlər təsadüfi və epizodik xarakter daşımamış, müəyyən geosiyasi və iqtisadi qanunauyğunluqlar çərçivəsində formalaşmışdır. Bu münasibətlərin əsasını ilk növbədə Xorasan uğrunda gedən geosiyasi rəqabət təşkil edirdi. Xorasan həm sərhəd bölgəsi, həm də mühüm hərbi-strateji və iqtisadi mərkəz kimi Səfəvi–Özbək qarşılıqlarının əsas obyektinə çevrilmişdi. Bununla yanaşı, diplomatik maneərlər və girovluq praktikası iki tərəf arasında münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm vasitə rolunu oynayırdı. Xivə və digər Mərkəzi Asiya hakimlərinin şah sarayına girov göndərməsi təkcə formal itaət jesti deyil, həm də qarşılıqlı güc balansının qorunmasına xidmət edən siyasi alət idi. Bartold bu cür hadisələri geniş siyasi kontekstdə

şərh edərək onların arxasında dayanan real hakimiyyət və maraq faktorlarını ön plana çəkmişdir. Eyni zamanda, beynəlxalq ticarət və tranzit yollarına nəzarət məsələsi Səfəvi–Mərkəzi Asiya münasibətlərinin iqtisadi əsasını təşkil edirdi. İran ərazisindən keçən karvan yolları Orta Asiya, Hindistan, Rusiya və Qafqaz istiqamətlərini birləşdirir, bu isə Səfəvi dövlətini Avrasiya ticarət sistemində mühüm aktora çevirirdi. Beləliklə, Bartold bu münasibətləri yalnız regional sərhəd qarşılıqlı kimi deyil, Avrasiya məkanında formalaşan geniş güc balansının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmişdir. Onun araşdırmaları Səfəvi dövlətinin Mərkəzi Asiya ilə əlaqələrinin siyasi, iqtisadi və coğrafi aspektlərini kompleks şəkildə dəyərləndirməyə imkan verir və bu baxımdan müasir tarixşünaslıq üçün də aktual elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, R.Ə. (2004). *Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI əsrlər)*. Kür.
2. *Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XXI əsrin ilk onilliklərinə qədər)*. (2014). M.Q.Abdullayevin elmi redaktəsi ilə. Bakı Universiteti nəşriyyatı.
3. *Azərbaycan tarixi*. (1999). 7 cildə, III cild, Elm.
4. *Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər*. (1996). Azərbaycan.
5. Bartold, V.V. (1903). *Istoriko-geograficheskij obzor Irana*. Tipografiya V.Kirshbauma.
6. Bartold, V.V. (1925). *Mesto Prikaspijskih oblastej v istorii musul'manskogo mira*. Tipografiya V.Kirshbauma.
7. Bartold, V.V. (1963). *Oчерк истории туркменского народа: Sochineniya*. t.II, ch.1. Nauka.
8. Bartold, V.V. (1964). *Shejbanidy: Sochineniya*. t. 2, ch. 2. Nauka.
9. Bartold, V.V. (1999). *Müsəlman dünyası tarixində Xəzəryanı bölgələrin yeri*. Elm.
10. İslamova, Z. (2025). The Waqf System in Safavid Isfahan: Religious Authority, Urban Development, and Socio-Economic Transformation. *Architecture Image Studies*, 6(4), 734–748. <https://doi.org/10.62754/ais.v6i4.677>
11. Ivanov, M.S. (1952). *Oчерк истории Irana*. Politicheskaya Literatura.
12. Karryev, A., Moshkova, V.G., Nasonov, A.N., Yakubovskij, A.YU. (1954). *Oчерки из истории туркменского народа i Turkmenistana v VIII-XIX vv*. Nauka.
13. *Kniga Orudzh-beka Bajata don-Zhuana Persidskogo*. (1988). Perevod s anglijskogo, vvedenie i komentarii d.i.n. Oktaya Ehfendieva, k.i.n. Akifa Farzalieva. Yazychy.
14. *Puteshestvenniki ob Azerbajdzhane*. (1961). t.1, Sostavil Z.I.Yampol'skij, AN Azerb. SSR.
15. Qəribova, A. (2025). Xarəzm hakimlərinin Səfəvi dövləti ilə münasibətləri və “Xorasan qiyamı” (1629-1630). “*Gəncədən başlayan dövlətçilik səlnaməsi*” mövzusunda respublika elmi konfransın materialları. Elm.
16. Rahmani, A.A. (1960). “*Tarih-i alam araj-i AbbasI*” kak istochnik po istorii Azerbajdzhana. AN Azerb. SSR.

Daxil oldu: 07.12.2025

Qəbul edildi: 10.03.2026